

5-10-2019

ISSUES OF IDENTIFICATION OF MANUSCRIPT “CODEX CUMANICUS”

Botir Sattarovich Jafarov

Namangan State University Doctor Of Philosophy in philology (PhD), dotsent

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu>

Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

Jafarov, Botir Sattarovich (2019) "ISSUES OF IDENTIFICATION OF MANUSCRIPT “CODEX CUMANICUS”," *Scientific Bulletin of Namangan State University*. Vol. 1 : Iss. 5 , Article 48.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss5/48>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific Bulletin of Namangan State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

ISSUES OF IDENTIFICATION OF MANUSCRIPT “CODEX CUMANICUS”

Cover Page Footnote

???????

Erratum

???????

“КОДЕКС КУМАНИКУС” ЁДГОРЛИГИНИНГ ИДЕНТИФИКАЦИЯЛАШ МУАММОЛАРИ

Жафаров Ботир Саттирович

Наманган давлат университети

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

Аннотация. Ушбу мақолада “Кодекс куманикус” қўлёзмасининг биринчи қисми берилган латин тилидаги насронийлар тақвимнинг бошқа тиллардаги қиёсий таҳлили ҳамда мазкур қўлёзманинг ёзилган санаси бўйича бугунги кунгача туркийшунос олимларнинг тадқиқотларида олга сурилган зоя ва гипотезалар таҳлил этилган.

Таянч сўзлар: тарих, қўлёзма, араб, форс, тақвим, таржима, мусулмон, қозоғ, полеграфия, байрам, хулоса.

ВОПРОСЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ РУКОПИСИ “КОДЕКС КУМАНИКУСА”

Жафаров Ботир Саттарович

Наманганский Государственный Университет

Доктора философии по филологическим наукам (PhD), доцент

Аннотация. В данной статье рассматривается сравнительный анализ латинского христианского календаря на других языках, который является первой частью рукописи Кодекса Куманикуса, а также идеи и гипотезы туркологических ученых об истории датировка этой рукописи.

Ключевые слова: истоия, рукопись, арабский, персидский, календарь, перевод, мусулман, бумага, полеграфия, праздник, заключение.

ISSUES OF IDENTIFICATION OF MANUSCRIPT “CODEX CUMANICUS”

Jafarov Botir Sattarovich

Namangan State University

Doctor Of Philosophy in philology (PhD), dotsent

Abstract. This article discusses the comparative analysis of the Latin Christian calendar in other languages, which was written in the first part of the manuscript of the Codex Cumanicus, as well as the ideas and hypotheses of the Turkic scholars on the history of the dating of this manuscript.

Key words: history, manuscript, Arabic, Persian, calendar, translation, Muslim, paper, polygraph, holiday, summery.

Маълумки, туркий халқлар тарихи ва маданияти жаҳон туркийшунос олимларини анчадан бери қизиқтириб келмоқда. Бу соҳада туркийшуносликнинг икки шоҳ асарлари: Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” ҳамда Маҳмуд Кошғарийнинг “Девону луғот ит-турк” асарлари ҳақли равишда эътироф этилади. Мазкур асарлар қаторида ўзбек тилининг шаклланиш жараёнида ва қолаверса,

туркий топишмоқчилик тарихини даврийлаштиришда нодир ва ноёб манбалардан бири бўлмиш “Кодекс куманикус” қўлёзмаси ҳам алоҳида ўрин эгаллайди.

«Кодекс куманикус» жаҳон адабиётшунослари, тилшунос, таржимашунос ва тарихчи олимлари томонидан кенг ўрганилган ва бу жараён ҳамон давом этмоқда. Аммо, асарнинг илмий изоҳли матнини яратиш бугунги куннинг асосий вазифаларидан биридир. Буларнинг барчаси “Кодекс куманикус”ни тадқиқ қилишнинг нечоғли долзарб эканлигини кўрсатиб турибди.

Қўлёзманинг ёзилган санаси бўйича туркийшуносликда бир қанча илмий фикр ва мулоҳазалар билдирилган бўлса-да, ҳалигача аниқ бир тўхтамга келинмаган.

Лайос Лигети ўз тадқиқотида қўлёзманинг биринчи қисми берилган лотин тилидаги насронийлар тақвимларининг ва араб-форс тилига таржима қилинган мусулмонлар тақвимларида келтирилган “Рамазон” ҳамда “Қурбон байрам”и ойлари келган йилларни ҳисоблаб чиқиб ушбу тақвим бўйича “Рамазон” ҳамда “Қурбон байрам”и ойлари аввалги йилларда 1259–1261, қўлёзма ёзилган даврда 1292–1294, ҳамда кейингиси 1324–1326 йилларда мос келишини айтиб, бу, ўз навбатида, қўлёзмани ёзиш санаси 1294 йилда бошланган ва унинг тугалланган санаси 1330 йилга тўғри келишини айтиб ўтган. Унинг таъкидлашича, қўлёзманинг биринчи саҳифасида ёзилган 1303 йил 11 июль ёдгорликни кўчириш бошланган санадир [4; 6-7-б.].

Бундан шу нарса аниқ бўладики, Лигетининг фикрича, қўлёзманинг бир нечта нусхаси бўлган ва ҳозирда мавжуд бўлган ҳамда Венециядаги Марчана миллий кутубхонасида сақланаётган нусха 1303 йил 11 июль санасида кўчириш бошланган ҳамда 1330 йилда кўчириб бўлинган нусхадир.

Ёдгорликнинг палеографик хусусиятлари битилган қоғозлар ва уларнинг таркибидаги унсурлар тадқиқини амалга оширган ва шу орқали тахминий хулосага келган Г.Гиорффий қўлёзманинг «Итальянча қисми» 1330 йилда, «Немисча қисми» эса 1340–1356 йиллар оралиғида ёзилган деган фикрни олға суради [5; 3–30-б.]. В.Банг қўлёзманинг «Итальянча қисми» 1294–1295 йилларда ёзилганлигини таъкидлаган бўлса [2; 244–245-б.], А.Самойлович ушбу қисм 1294 йилда ёзилган деган фикрни асосли, деб ҳисоблайди. Қўлёзманинг мазкур қисми ёзилган санаси бўйича яна бир қанча олимлар ўз фикрларини билдириб ўтишган. Жумладан, С.Малов қўлёзманинг биринчи қисми 1295–1296 йилларда, Л.Базин 1293–1294 йилларда, Д.Мончизода 1325 йилларда ёзилгани тўғрисидаги тахминларини айтиб ўтишган.

Немис олимаси Д.Дрюлл қўлёзма қандай қоғозга ёзилганлиги ҳамда бу қоғознинг Италияда пайдо бўлиш санаси билан боғлиқ далиллар ҳамда қоғоздаги сув белгилари асосида ёдгорликнинг “Таржимонлар китоби” қисми 1292–1295 йилларда ёзилган деган фикрга келган. Олиманинг таъкидлашича қўлёзма икки ҳил қоғозга китобат қилинган. Ёдгорликнинг биринчи, яъни “Таржимонлар китоби” қисми «Realle» ҳамда иккинчи – “Тарғибот китоби” қисми «Reçute» қоғозига ёзилган. «Realle» қоғози Италияда XIII асрнинг охири XIV асрнинг бошларида, «Reçute» қоғози эса 1310 йилларда пайдо бўлган. Қўлёзманинг 60, 61, 63, 67, 70, 80, 82-

саҳифалари қоғозида – «буқа» ҳамда 77- саҳифасида – «қўнғироқ» сув белгилари мавжуд [3; 29-б.].

Бу ўринда, В.Дримба ҳамда А.Самойлович фикрларини қўллаб-қувватлаган туркиялик олимлар М.Аргуншаҳ ва Ғ.Гўнерлар 2015 йилда нашр эттирган монографиясида қўлёзмадаги рамазон ҳамда қурбон байрамлари ундаги лотинча тақвим асосида қайси ойларда келганлигини ҳисоблаб чиқиб, рамазон оyi 1291 йил 28 августда, 1292 йил 16 августда, 1293 йилда эса 5 августда келган, шунинг учун ҳам у шу йилларнинг бирида ёзилган деган фикрни олға сурадилар [1; 24-б.].

Қўлёзма ёзилган сана тўғрисидаги дунё олимларининг бу каби қарама-қарши фикрлари шунчаки тахминий хулосалар эмас. Уларнинг баъзилари мазкур санани қўлёзма таркибида берилган палеографик белгилар, ундаги ой номлари асосида аниқлашга ҳаракат қилишган бўлса, Д.Дрюлл эса қўлёзма ёзилган қоғознинг пайдо бўлиш даврига таянган ҳолда юқоридаги хулосага келган.

Биз айнан қўлёзмада берилган ой номлари тақвими асосида ушбу фикрларни таҳлил қилиш ва шу орқали қўлёзманинг ёзилган санаси бўйича аниқ ва асосли фикрларни билдиришга ҳаракат қилдик. Қўлёзманинг 36б саҳифасида уч тилда, яъни лотинча, форсча ва қуманча ой номлари берилган тақвим мавжуд бўлиб улар қуйидагича кўриниш касб этган:

<i>Лотинча</i>	<i>Форсча</i>	<i>Қуманча</i>
<i>Jan̄r</i>	<i>Safar</i>	<i>Safar ay</i>
<i>Februā</i>	<i>Rebiaual</i>	<i>Soun̄z ay</i>
<i>Marcius</i>	<i>Rabio lagher</i>	<i>Ylias ay</i>
<i>Aprlis</i>	<i>Gimediaual</i>	<i>Tob ay</i>
<i>Madius</i>	<i>Reger Gimediclachel</i>	<i>Songuṭaḥ ay</i>
<i>Junius</i>	<i>Saabam</i>	<i>Cuḥ ay</i>
<i>Julius</i>	<i>Ramadā</i>	<i>Örta cuḥ ay</i>
<i>Aūg</i>	<i>Saugal</i>	<i>Sonchi c(u)ḥ ay</i>
<i>Setembr</i>	<i>Çil chaade</i>	<i>Ches ay</i>
<i>Octūbr</i>	<i>Dilghia</i>	<i>Örta ches ay</i>
<i>Nouēber</i>	<i>Mugarā</i>	<i>Curba barā ay</i>
<i>Decēbr</i>	---	<i>Aṭuc ay</i>

Юқоридаги форсча устунда берилган «Reger» (“Ражаб”) ҳамда «Gimediclachel» (“Жумод ул-охир”) ойларининг таржималари хаттотнинг эътиборсизлиги туфайли қўлёзмада бир қаторда берилган. Бу ўз навбатида ой номларининг бир қатор сурилиб кетишига олиб келган ва форсча устунда берилган «Ramadā», яъни рамазон оyi август ойида эмас, июль ойида келган деган фикрга олиб келишига сабаб бўлган. Аини пайтда, ушбу тақвимдаги лотинча «Decēbr» ҳамда қуманча «Aṭuc ay»ларнинг форсча таржимаси бўш қолдирилган.

Қўлёзмадаги ой номларининг форсча таржималари адаштириб юборилганлиги хаттот томонидан уни ёзиш жараёнида пайқалган ва у ушбу ой номларини

чизиқлар орқали қайси сўзнинг таржимадаги қайси ойга тегишли эканлигини кўрсатиб ўтган. Хаттотнинг ушбу изоҳига асосланадиган бўлсак, ушбу тақвимда берилган «Gimediclachel» (“Жумод ул-охир”) оyi май ойига, «Reger» (“Ражаб”) оyi эса, июнь ойига тегишли эканлиги англашилади.

Қўлёзмадаги ой номларининг хаттот изоҳига таянган ҳолидаги тўғри шакли қуйидагича кўриниш касб этади:

Лотинча	Форсча	Қуманча
<i>Jan̄r</i>	<i>Safar</i>	<i>Safar ay</i>
<i>Februaī</i>	<i>Rebiaual</i>	<i>Sounz ay</i>
<i>Marcius</i>	<i>Rabial agher¹</i>	<i>Ylias ay</i>
<i>Aprlis</i>	<i>Gimediaual</i>	<i>Tob ay</i>
<i>Madius</i>	<i>Gimediclachel</i>	<i>Sönguṭaḥ ay</i>
<i>Junius</i>	<i>Reger</i>	<i>Cuḥ ay</i>
<i>Julius</i>	<i>Saabam</i>	<i>Örta cuḥ ay</i>
<i>Aūg</i>	<i>Ramadā</i>	<i>Sönchi c(u)ḥ ay</i>
<i>Setembr</i>	<i>Saugal</i>	<i>Ches ay</i>
<i>Octūbr</i>	<i>Çil chaade</i>	<i>Örta ches ay</i>
<i>Nouēber</i>	<i>Dilghia</i>	<i>Curba barā ay</i>
<i>Decen̄br</i>	<i>Mugarā</i>	<i>Aṭuc ay</i>

¹ Мазкур сўз қўлёзмада «Rabio lagher» тарзида хато берилган

Биздан аввал ҳам қўлёзманинг ёзилган санаси бўйича олимлар ушбу тақвим асосида мулоҳаза билдиришган. Назаримизда, улар хаттотнинг ислоҳига эътибор беришмаган. Натижада хулосалар “нотўғри” тақвим асосида чиқарилган. Фикрлардаги хилма-хиллик ҳам мана шу асосда юзага келган.

Эътибор берадиган бўлсак, рамазон оyi 1291 йил 27 августда бошланиб, 25 сентябргача бўлган муддатни ўз ичига олган ҳамда зулҳижжа ойининг 10 санасига тўғри келадиган қурбон байрами шу йилнинг 3 декабрида нишонланган. 1292 йил рамазон оyi 15 августдан 13 сентябргача давом этган. Рамазон байрами 14 сентябрда, қурбон байрами эса 21 ноябрда нишонланган. 1293 йилда рамазон оyi 5 августдан 2 сентябргача бўлган ва рамазон байрами 3 сентябрда, қурбон байрами шу йилнинг 10 ноябрь санасида нишонланган. 1326 йилда рамазон оyi 1 августдан 29 августгача, 29 кун бўлган ва рамазон байрами 30 августда нишонланган. Зулҳижжа оyi 28 октябрдан 26 ноябргача бўлган муддатда келган ҳамда шу йилнинг 6 ноябрида қурбон байрами нишонланган.

Шу ўринда ҳақли савол туғилади, қўлёзмага киритилган август ойидаги рамазон ва ноябрь ойидаги қурбон байрам саналари шу ойларнинг бошланиш санасими ёки рамазон ва қурбон байрами нишонланган санами?

Бизга шу нарса маълумки, мусулмон дунёсида, халифаликнинг дастлабки йилларида воқеа-ҳодисаларнинг содир бўлган вақти фақат ой номи ва шу ойнинг маълум кунини қайд этиш билан ёки ўша даврдаги анъанага кўра йилни номлаш учун ўша йили содир бўлган асосий воқеа билан белгиланган. Масалан, “Пайғабаримизнинг Зайнаб онамизга уйланган йили ва шунга ўхшаш у зотнинг

хаётида юз берган воқеалар номи билан чекланар эдилар. Ойга қўшиб айтиладиган сана (йил) ҳисоби йўқ эди. Мусулмонлар ўртасида ёзилган хат-хужжатларга сана қўйиш одати бўлмаган” [6].

Биз юқорида айтиб ўтган 1292 йилда рамазон байрами 14 сентябрда, қурбон байрами эса 21 ноябрда, 1293 йилда рамазон байрами 3 сентябрда, қурбон байрами эса 10 ноябрда нишонланганлигига эътибор берадиган бўлсак, қўлзмадаги ой номлари тақвими ушбу ойларда ёзилган, деган хулоса ўзини оқламайди. Агарда 1326 йилда рамазон оyi 1 августдан 29 августгача 29 кун бўлган ва рамазон байрами 30 августда нишонланганига ҳамда зулҳижжа оyi 28 октябрдан 26 ноябргача бўлган муддатда келган ҳамда 6 ноябрь кунида қурбон байрами нишонланганини инобатга оладиган бўлсак, қўлзмадаги ой номлари айнан 1326 йилда ёзилган. Бу илмий хулоса қўлзма қачон ёзила бошланган ва қачон қўчирилган, деган саволга етарлича асос бўлади деб ўйлаймиз.

Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, қўлзмада берилган “Рамазон” ҳамда “Қурбон” байрамларининг номлари ушбу ойларнинг ўша даврдаги бошланган ёки тугаган саналари билан боғлиқ эмас, балки мусулмонларнинг муқаддас байрамлари айнан шу ойларда нишонланган. Шунинг учун ҳам ғарб тақвимидаги ноябрь ойига тўғри келадиган зулҳижжа ойининг номи эмас, балки “Қурбон байрами” номи келтирилган.

Юқоридагилардан шу нарса аниқ бўладики, “Кодекс куманикус”нинг «Итальянча қисми» Г.Гиорффий (1330 йилда), В.Банг (1294–1295 йилларда), А.Самойлович (1294 йилда), С.Малов (1295–1296 йилларда), Л.Лигети (1294 йилда), Л.Базин (1293–1294 йилда), Д.Мончизода (1325 йилда), Д.Дрюлл (1292–1295 йилларда), В.Дримба (1294 йилда), М.Аргуншаҳ ва Ғ.Гўнерлар (1291–1293) таъкидлаган йилларда эмас, айнан 1303 йил ёзиш бошланган ва шунинг учун ҳам қўлзманинг биринчи саҳифасига 1303 йил 11 июль санаси қўйилган ҳамда бу маълумотлар қўлзмадаги ой номлари тақвими 1326 йилда ёзилган деган хулоса келишимизга етарлича асос бўлади. Қўлзманинг иккинчи қисми эса, табиийки, биринчи қисмдан кейин ёзилган.

References:

1. Argunşah M., Güner G. Codex Cumanicus. – Istanbul, 2015. – 1038 s.
2. Bang W. Über die Herkunft des Codex Cumanicus // Sitzungsberichte Preus. Akad.Wiss.Phil.-hist. Klasse.– 1913b. – 244-245 p.
3. Drüll D. Der Codex Cumanicus: Entstehung und Bedeutung. – Stuttgart, 1980. – 143 p.
4. Ligeti L. Prolegomena to the Codex Cumanicus // Codex Cumanicus / Ed. by Geza Kuun. – Budapestini, 1981. – 1-54 p.
5. Györfy G. Autor du Codex Cumanicus // Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Körös dedicata. – Budapest, 1942. – T. 1. – 3-30 p.
6. <http://www.qadriyat.uz/tarix/606-izhrij-taqvim>